

Kapitel 1

Fælleleder i forandring

Erik Christensen og Per Christensen

”Fælledens tragedie” er en berømt titel på en artikel af den amerikanske biolog Garrett Hardin fra 1968 (Hardin 1968). Begrebet fælled blev her introduceret som forståelsesmæssig ramme omkring menneskets udnyttelse af naturressourcer, der var begrænsede. Med tragedien sigtede han til det faktum, at man ofte ser, at sådanne fælleleder, der udnyttes fælles, bliver overudnyttede, fordi enhver er sin egen lykkes smed. Fælleden var i Hardins parabel en græsgang, der blev overudnyttet, fordi den enkelte ejer af en fåreflok kunne vinde ved at øge sin flok, medens andres tab, taget som individuelle ejere, derimod var lille. Dette skisma ledte til ruin for fælleden, der blev overgræsset. Hardins svar på dilemmaet var privatisering af ejendomsretten.

Ikke kun græsgange er fælleleder. I de senere år er det blevet stadig klarere, at denne metafor ikke alene kan bruges for mange af vores naturressourcer, men også for mange af de fælles ressourcer, der opstår i samfundenes udvikling, som eksempelvis viden, kunst og kultur, Internettet osv. For alle disse fælleleder ser vi i dag en tendens til, at de søges ”privatiseret”, lige fra liberalisering af elsektoren, kommercialiseringen af universiteterne til debatten om, hvem der skal bestemme over Internettet.

Med denne antologi ønsker vi at tage tråden op fra den debat, der blev sat i gang med Hardins artikel, primært fordi de tragedier, der udspiller sig omkring udnyttelsen af vore fælles ressourcer, stadig er påtrængende, ikke bare fordi fællederne overudnyttes, men også fordi de regler, der stilles op for fællederne, i stigende grad er omdiskuterede. Det gælder, hvad enten det er klimasystemet, Internettet eller de fysiske ressourcer som natur og fisk, der er tale om. Truslen kommer i dag ikke alene fra overudnyttelse men også fra

en bølge af ”privatiseringer”, der søger at oprette ejendomsret til fælledeerne, så få kan tjene på udnyttelsen af ressourcer, der egentlig er fælles. Fælledeerne er en politisk varm kartoffel, og derfor ønsker vi også at bidrage med en eftertænksomhed i forhold til, hvordan vi forvalter dem. Vi skal passe på dem, medens vi stadig har dem, men også være klar over, at privatisering og privat ejendomsret ikke er den eneste løsning på problemet.

Med udgangspunkt i forskellige teoritraditioner vil vi forsøge at tegne et billede af forskellige danske fællede, nuværende såvel som historiske. Inspireret af den amerikanske tradition omkring ”ejendomsretlige regimer” (property-regimes) beskriver vi, hvordan en række forskellige fællede ser ud, hvordan de udnyttes, og hvordan de har udviklet sig. Fælles for de fleste fællede er, at de løsninger, der historisk er fundet på problemet, om hvem der kan udnytte dem og hvordan, adskiller sig kraftigt fra Hardins simple billede af en fælled, der enten blev overudnyttet eller sikret gennem privat ejendomsret (eventuel statslig ejendomsret).

I praksis er de fleste fællede reguleret gennem meget komplicerede regelsæt, hvor en række forskellige aktører spiller en rolle i det ejendomsretlige regime, der er udviklet. Det er (næsten) aldrig kun en fri fælled contra en privatejet fælled, der er tale om, men oftest et intrikat sammensurium af regler for adgang, brug og udnyttelse af ressourcerne. Tag bare vore danske skove. Her ejer ejeren jorden og træerne, men offentligheden må gerne komme der, i hvert fald på stierne (det er lovfæstet), og man må plukke bær og svampe til eget forbrug, i hvert fald en hatfuld (gammel sædvane). Sådanne flersidige regelsæt er reglen snarere end undtagelsen. Dette har også vist sig i meget af den amerikanske forskning inden for området, og her er man endda gået så langt i sine konklusioner, at man fremholder, at det er meget forskelligt, hvordan man griber reguleringen af fælleden an, men også at der sjældent er belæg for at sige, at hverken privat ejendomsret eller stadig ejendomsret per definition skulle være bedre end den forvaltning, som f.eks. lokale fællesskaber kan mestre.

Udviklingen af de konkrete ejendomsretlige regimer afhænger af en række forhold af politisk og institutionel karakter. Fundamentalt må man fastslå, at fællede er dynamiske størrelser, der så at sige skabes historisk. I mange tilfælde bliver fælleden først til en fælled, når f.eks. de rigtige teknologier er til stede, og når vores opfattelser af den som en tilgængelig ressource har udkrystalliseret sig. At luften kunne bruges til æterbåren kommunikation og dermed bliver en fælled, er først meningsfuldt at snakke om i det øjeblik, teknologierne er udviklet, og vi begynder at snakke om frekvenser og båndbredde som et rum, der kan fyldes op. I en vis forstand konstrueres fællede-

ne således gennem en historisk proces. Med teknologiudviklingen og øget menneskelig udnyttelse presses ressourcen, og de ejendomsretlige regimer udvikler sig som respons herpå. Til dette billede føjer sig så et øget neoliberalt pres for at ekspropriere fælledeerne til fordel for private ejere, der kan tilegne sig de profitter, der kan opstå af, hvad der tidligere alene var til det fælles bedste.

Det var selvfølgelig ikke hos Hardin, at begrebet fælled først optrådte. Begrebet har lange aner såvel kulturhistorisk som i forskellige teoritraditioner. Lad os derfor kaste et hurtigt blik på brugen af begrebet fælled i Danmark. Dernæst kaster vi blikket mod en anden version af historien om kampen om fælleden, nemlig den Marx fortæller i en berømt passage i *Kapitalen*, hvor han beskriver de fattiges udsmidning af fælleden, og hvorledes den proces ikke kun var startet på en industrialisering af tekstilproduktionen (baseret på fåreuld) men også på skabelsen af de ”frigjorte” mennesker, der efterfølgende blev til den industrielle reservearmé. Denne indhegning af fælledeerne - enclosure, eller ekspropriering - har til alle tider sat skub i den fortsatte profitjagt.

Det danske begreb fælled

Det danske ord fælled betyder oprindeligt den fælles jord, som henlå udyrket og brugtes som græsgang. Det kommer af det gamle danske navn fælath - fæ: ”kvæg” og lath: ”landområde”. I landsbyfællesskabet var der to forskellige former for ubesået jord, dels de vange, der det pågældende år lå fælled, fælledsvang eller hvilede, dels overdrev eller alminding dvs. jord, der aldrig blev pløjet, men altid lå som græsgang. For begge fælledtyper gjaldt, at medlemmerne af bylauget og husmændene havde fælles brugsret til området, dog således, at den enkelte bonde måtte sætte så mange dyr på græs, som tilsvarende hans andel af bymålet.

Et andet gammelt dansk ord, som har tæt sammenhæng med fælled, er alminding, som betyder udyrket fællesjord, dvs. noget jord, som tilhører alle mennesker (Den Store Danske Encyklopædi: Fælled og Alminding).

Fælledfænomenet var især udbredt i landsbyfællesskabet før udskiftningen. Efter udskiftningen blev de årlige fælledeer erstattet af egentlige brakmarker, og en del af overdrevene blev inddraget til dyrkning som andre offentlige formål (f.eks. militære). I dag møder man begrebet i en del stednavne f.eks. i Fælledparken, Amager Fælled og Kalvebod Fælled, men også i tilknytning til mange småbyer, som har en fælled.

Det angelsaksiske begreb commons

Det begreb, der svarer til fælleden i de angelsaksiske lande, er begrebet commons, der ligeledes har mange betydninger. Mest generelt er det en fællesbetegnelse for de frembringelser fra naturen og samfundet, som vi fælles og frit arver og tager vare på for de fremtidige generationer¹. Det er altså et meget vagt og bredt begreb. Det er både betegnelse for noget naturmæssigt og noget samfundsmæssigt, og der ligger samtidig en forestilling om eksistensen af et kollektiv ("vi"), som forvalter dette "fælles" på en forsvarlig måde, så også fremtidige generationer kan få gavn af det.

Commons² var oprindeligt de fælles jorde, hvor der eksisterede en fælles ejendomsret. I det feudale England var det navnet på det ubrugte, uopdyrkede land på godserne, hvor forpagterne havde ret til at benytte denne jord. Disse jorde blev også benyttet af de frie bønder og en række landarbejdere, som arbejdede hos de store jordbesiddere. Landarbejderne havde typisk en "cottage" med lidt agerjord på omkring fire acres, hvorfor adgang til fællesjorden var vigtig.

Til jorden var der knyttet forskellige former for brugsret. Det var en adgangsret og en ret til at få udbytte af ressourcen. Men fri adgang samt uhindret brug var der ikke tale om. Brugere (commoners) var en begrænset gruppe, der havde nogle ganske bestemte sædvanemæssige brugsrettigheder til den fælles jord. Det drejede sig om: Ret til græsning (common of pasture), ret til fiskeri (common of piscary), ret til at grave tørv (common of turbary), ret til at samle brænde (common of estovers) og ret til sand sten og grus (common in the soil).

De sædvanemæssige regler for adgang og brugsret sikrede, at der ikke skete et misbrug og en overudnyttelse. Men ofte var ikke helt klare ejendomsregler for forholdet mellem lokalsamfund og godsejere. Lokalsamfundets brugsret kunne stå i modsætning til herremændenes tilegnelsesret. De kunne altså enten ejes af et lokalsamfund eller af godsejerne, men man kunne ikke sælge jorden.

Enclosure-processen

Fra det 15. århundrede og 200 år frem skete den såkaldte enclosure, en privatiseringsproces, hvor der skete en indhegning af de fælles jorde. Godsejerne forjog bønderne og landarbejderne fra de fælles jorde ved ulovligt at tilegne

sig dem og hegne dem ind. Det tog form af en egentlig ekspropriationsproces og skete på trods af, at der blev indført lovgivning mod ekspropriation. Drivkraften bag denne forvandling var godsejernes ønske om at forvandle disse fællede til private græsgange for deres store fåreflokke. Bagved lå opblomstringen af uldmanufakturen i Flanderen og den deraf afledte stigning i priserne på uld.

Hele denne proces blev indgående beskrevet af Karl Marx i *Kapitalen* (Marx 1970), fordi denne proces var afgørende for skabelsen af grundlaget for hele den kapitalistiske produktionsproces.

For Marx er det vigtigt at vise, at skabelsen af de to centrale klasser i det kapitalistiske samfund - frie lønarbejdere og kapitalister - var en lang historisk proces, som i høj grad var en politisk proces og konstruktion. Den skete igennem kampe, erobring, undertrykkelse og fordrivelse af mennesker. Marx holder sig ikke tilbage for at kalde det en voldelig ekspropriation: Han siger direkte, at ”de rets- og ejendomsløse ’frie’ proletarer er blevet til gennem voldsanvendelse” (ibid., s. 1035). Og beskriver senere processen således: ”Ekspropriation og fordrivelse af en del af landbefolkningen frigør tillige med arbejderne ikke blot deres livsfornødenheder og arbejdsmateriale til den industrielle kapitalens brug, men skaber også det indre marked. Faktisk forholder det sig således, at de begivenheder, der forvandler småbønder til lønarbejdere og deres livs- og arbejdsmidler til kapitalens stofflige elementer, på samme tid skaber kapitalens indre marked. Tidligere frembragte og bearbejdede bondefamilien de livsfornødenheder og råstoffer, som de derpå selv for største delen fortærede. Disse råstoffer og livsfornødenheder er nu blevet varer” (ibid., s. 1041).

Marx kalder denne proces for ekspropriationen af de umiddelbare producenter, dvs. opløsningen af en form for privat ejendom, der hviler på eget arbejde, samtidig med skabelsen af en ny form for privat ejendom, nemlig den, der udbytter andres arbejde.

Fællede og property regimes

For Hardin var spørgsmålet om fælledens udnyttelse et simpelt spørgsmål om ejerskabet til ressourcen, var den fri eller i privat eje? I første tilfælde ville det principielt ende i en tragedie, hvorimod det som privat ejendom var sikret mod rovdrift. I dag ved vi, at måden, hvorpå ressourcer udnyttes, bestemmes af langt flere faktorer end blot ejendomsformen. Et skøde på noget jord siger intet om, hvordan den udnyttes. Modsat Hardins tro på den private

ejendomsret ved vi jo, at den ofte leder til hovedløs udnyttelse for at sikre en hurtig profit uden tanke for opretholdelse af en bæredygtig ressource for fremtidige generationer. Til det formål behøver man blot se på forekomsten af biodiversitet i det danske landskab for at forvise sig om, at den private ejendomsret ikke er nogen garanti for beskyttelse af ressourcer, specielt da ikke, hvis disse ikke er økonomisk lukrative og omsættelige på et marked.

Nyere forskning har klart vist, at Hardins begreber ikke slår til. Løsningen på problemet er ikke kun valget mellem privatejendom og statslig regulering, men der findes en række fællesskabsformer og sædvaner, der også kan regulere udnyttelsen af fælleden (Ostrom, 1999). Dernæst er problemet ikke så simpelt. Der er peget på, at det, for at kunne forstå udviklingen i vores naturudnyttelse, er nødvendigt at se for det første på de materielle og økologiske forhold, der gør sig gældende for ressourcen (Costanza og Folke, 1996), for det andet på de teknologier, der er til rådighed for naturudnyttelsen (Commoner, 1971, Christensen, 1987) og for det tredje på det specifikke institutionelle set-up, der karakteriserer det menneskelige samspil med naturen (Hanna et al., 1996, Ostrom og Schlager, 1996, Ostrom et al., 1999).

Økosystemernes eller ressourcernes karakter er selvfølgelig vigtig for en forståelse af, hvordan disse kan udnyttes på en bæredygtig måde. Der er meget stor forskel på de forskellige fælleleder i den forstand, at klimasystemet, havets fiskeressourcer, biodiversiteten og grundvandsressourcerne ikke kan behandles ensartet. Der er nogle forskellige karakteristika ved dem, f.eks. om de regenereres, og hvordan de påvirkes af eksterne forstyrrelser. Nogle er robuste, andre yderst sårbare ikke bare over for menneskelig udnyttelse men også over for variationer i f.eks. klima. Nogle er samlede arealbundne ressourcer, der fysisk kan afgrænses ligesom Hardins græsgange, andre er mere diffuse i deres karakter som f.eks. biodiversitet, der principielt er ”over det hele”.

Vores kognitive opfattelser af ressourcerne ændrer sig ofte. Vigtig i denne sammenhæng er selvfølgelig den videnskabelige viden, der er om fælleden. I videnskaben konstrueres nogle billeder af, hvordan ”objektet” ser ud og opfører sig. Disse billeder forandrer sig hele tiden, med de eventuelle paradigmeskift, der optræder i de enkelte videnskabers udvikling (Kuhn, 1962). De foranderlige billeder af fælleden, objektet for vores betragtning, fødes også af den viden, der hele tiden hentes ind om udviklingen i dens tilstand. Rødlister over truede arter og kurver, der viser indholdet af pesticider i drikkevandet, påvirker vores billede af henholdsvis biodiversitet og grundvand. Er naturen rig og mangfoldig, eller er vandet grumset og farligt, er vigtige dagligdags forestillinger om fælledeerne, der supplerer, understøtter eller mod-

virker de forestillinger, der kommer fra videnskabelige diskurser, folkelige forestillinger og labyrintiske mængder af mere eller mindre ufordøjede datamængder.

Den teknologiske komponent er ligeledes vigtig. Sammenhængen mellem mennesket og fælledeerne påvirkes i høj grad af, at teknologien tilsigtet eller utilsigtet omformer fælledeerne. Teknologien indgår som en faktor i udnyttelsen af fælleden, men også som en del af konstruktionen af fælleden for samfundet - nye teknologier skaber ofte nye fælledeer, nye former for ressourcer, der kan udnyttes, som man enten ikke benyttede tidligere (f.eks. grundvandet) eller slet ikke anede ville kunne opstå (f.eks. Internettet). Teknologien er altså på den ene side et produkt af det samfund, den er skabt i, bundet af de ”technological trajectories” den har gennemlevet, samtidig, på den anden side, en kraft, der transcenderer og sprænger de institutionelle og fysiske rammer, der er sat for den.

Karakteristisk for en fælled eller det, der også mere bredt kaldes ”common-pool resources”, er, at det er ressourcer med oprindelig fri adgang (adgang er svær at nægte eller kontrollere) samt at én aktørs udnyttelse kan nedsætte andre aktørers mulighed for det samme (Ostrom et al., 1999). Den regulering, der sker af kampen på fælleden - hvis den da ikke skal blive en tragedie - er gennem institutionaliseringen af forskellige typer ejendomsformer, privat, statslig, eller fælles, men også karakteriseret ved, at dette sker på forskellige niveauer. Derudover oprettes der regler for overvågning og kontrol af ressourcen. Hele dette institutionelle set-up, der er udviklet til at regulere forholdet mellem samfundets individer og naturudnyttelsen, beskrives i den nyere litteratur som et ”property regime” (Hanna & Munasinghe, 1996).

For at afdække begrebet property regime er det nødvendigt at kvalificere visse elementer i begrebet. Det er selvklart, at begrebet omfatter selve ejerskabsformen, men også den lange række af love og regler, der i øvrigt måtte være regulerende og medbestemmende for den pågældende fælleds udnyttelse. Megen af den nyere forskning inden for området peger endvidere på, at bredere kulturelle sædvaner og opfattelser spiller en stor rolle for, hvordan disse property regimes fungerer. Vi er med andre ord nødt til at udvide det institutionsbegreb, der bruges, til ikke kun at omfatte ”regler”, eller som det hedder inden for den nyinstitutionelle politologi og organisationsteori: ikke alene de regulative aspekter af institutionsbegrebet, men også de normative og kognitive, er en del af det samlede billede, der kan tegnes af institutionerne (Scott, 1995), med andre ord de typer af ”taget-for-givetheder”, der findes i relation til fælledeerne.

De regulative institutioner er de, vi normalt kender fra lovgivning, altså formelle typer af regler som kan udstedes, og hvor der er mulighed for at føre tilsyn med, at de overholdes, og, hvis det er nødvendigt, sikre, at deres overholdelse sanktioneres. Denne grundtype kommer nærmest til det, vi i daglig tale forstår ved institutioner, altså de legalistiske systemer, der opbygges af specielt statsmagten omkring markedsfunktionerne, den ejendomsretlige regulering og f.eks. planlægning og miljøregulering. Måden hvorpå disse institutioner overføres til organisationer og individer er gennem tvang eller pres. Disse regler overtages og følges (mere eller mindre), ”fordi de skal det”. De regulative mekanismer hænger selvfølgelig også sammen med de normative, alene af den grund at ”lovgivere” altid vil søge at internalisere regler som normer (eller omvendt, lave regler, der vokser naturligt ud af eksisterende normer), og dette sker primært gennem at ”cultivate a belief in its legitimacy” (Scott, 1995, s. 36).

De normative institutioner er værdier og normer, forstået som socialt frembragte anvisninger på, hvordan man handler ”rigtigt”: ”Norms specify how things should be done; they define legitimate means to pursue valued ends” (Scott, 1995, p. 37). Det kan f.eks. være normer, som at man vil lave ”fair business”, at man føler, man skal argumentere ud fra bæredygtighed, eller man skal lade være med at smide øldåser i naturen. Disse normer vil normalt ”become internalized by the actor” og udkrystalliserer sig på den led som ”roller”. De normer og regler, der her er tale om, pålægger den sociale adfærd nogle begrænsninger, men samtidig skaber de muligheder for handlen: ”they confer rights as well as responsibilities, privileges as well as duties, and licenses as well as mandates” (Scott, 1995, s. 38).

De kognitive mekanismer fokuserer på de mentale ”taget-for-givetheder” (i form af konventioner/paradigmer, begreber, symboler), der som stabile tilstande er med til at forme ikke bare vores forståelse af, hvad der sker, men også vore handlinger, som ”symbolic frameworks, perceived to be both objective and external, that provide orientation and guidance” (Scott, 1995, s. 41). En kognitiv institution kan være de teorier og begreber, man bruger til at guide sin forståelse af sin omverden, (hvad er ”farlige stoffer”, hvad er et ”hul i ozonlaget”), men også ”billeder” eller ”ikoner”, der som mentale konstruktioner giver forståelse og mening til komplicerede fænomener. Den måde, de kognitive institutioner spreder sig på, er primært mimetisk ved at blive overtaget/efterlignet af andre, fordi man tror, at disse er mere succesrige og efterlignelsesværdige (DiMaggio & Powell, 1983). De kognitive mekanismer kan også dække over en dybere begrebsmæssig nyorientering, som når man får brikkerne til at falde på plads på en ny måde, lidt lig det Kuhn i sin tid kaldte et paradigmeskift (Kuhn, 1962).

De tre aspekter af de institutionelle processer; regulative, normative og kognitive, vil meget ofte være sammenvævet i praksis. De regulative aspekter har en tendens til, som tiden går, at indlejre sig i folks normsystem, og på denne måde gives de også legitimitet. Tilsvarende er det svært at forestille sig, at såvel regulative som normative mekanismer vil kunne fungere uden en vis grad af samspil med kognitive elementer. Det er altså ikke tre rene sfærer, der fungerer adskilt i virkeligheden, det er kun analytisk, de adskilles. De fleste analyser bør derfor også søge at afdække ikke bare de enkelte typer af institutionelle processer, men også samspillet mellem dem.

Som nævnt vil vi her forsøge at brede karakteriseringen af property regimes endnu mere ud, fordi vi også ønsker at inkludere såvel de normative og kognitive aspekter, samt at se på fælledernes ressourcegrundlag og de teknologier, der fungerer i samspil hermed. Vi vil med andre ord lede efter de sammenhænge, der konstituerer og forandrer fælledene ikke alene gennem de juridiske grundtræk for ejendomsrettens udnyttelse, men også de normer og opfattelser, der trives i et samspil hermed. I det følgende vil vi i vores afdækning af fælledene derfor forsøge at svare på følgende spørgsmål:

- Hvilke teknologier påvirker udnyttelsen af fælledene?
- Hvilke ejendomsformer er den underlagt gennem tiden?
- Hvilke normer dannes omkring brugen af fælledene?
- Hvordan opfattes objektet - fælledene - til forskellige tider?

Gennem besvarelsen af disse spørgsmål vil der tegne sig et billede af fælledernes dannelse, udnyttelse og forandring. Er det en tragedie? Og hvad kan vi lære af den?

Antologiens formål

Denne antologis formål er at få det danske fælledbegreb genoplivet og givet en udvidet moderne betydning på tilsvarende vis, som man har set det i de angelsaksiske lande omkring commons-begrebet. Ikke bare for at styrke bevidstheden om disse gamle som nye fælleder, men også deres sammenvævning med det begreb om fællesskab, som lægger sig op ad det. Endelig er det et formål at introducere forskellige teoretiske vinkler på, hvordan man i videnskabelig sammenhæng kan analysere forskellige former for fælleder og deres udvikling.

Fælleder hænger på intrikat vis sammen med begreber om fællesskabet. Når interessen for fælleder i alle lande er steget i de seneste år, hænger det sam-

men med, at betingelserne for fællesskabernes forvaltning af fælledeerne i mange tilfælde er radikalt trængt. Specielt internationaliseringen og den teknologiske udvikling har på den ene side gjort en privatisering mulig, samtidig med at en række fællesskaber er blevet trængt og tvunget til en fornyelse, hvis de skal overleve.

I denne antologi vil vi vise, at spørgsmålet om fællede er meget mere end en historisk problematik, nogle fælles jorde, græsgange og overdrev i et landsbyfællesskab, der blev indhegnet engang. I dag foregår også en kamp omkring indhegning eller privatisering vedrørende væsentlige naturressourcer som fisk, vand, bestemte biotoper og generelt biodiversiteten, men også omkring kulturelle og sociale fællede, som viden, universiteter, Internet osv.

Det er endvidere centralt for os at vise, at fællede hele tiden forandres, både teknologisk, socialt og politisk. Derfor er det vigtigt at forstå det komplekse samspil af faktorer og den udvikling, der sker heri. Som sagt skelner vi mellem en fysisk dimension, en ejendomsræssig, organisatorisk og social dimension samt en normativ, idémæssig dimension. Endelig berøres det i flere bidrag, hvorledes man kan kæmpe for skabelsen af nye fællede i fremtiden, hvor demokrati og lokalsamfund ses som centrale elementer i skabelsen af en fælles bæredygtig udvikling.

Med et sådant moderniseret og udvidet fælledbegreb må man konkludere, at de forskellige moderne fællede er placeret helt centralt i forhold til de menneskelige basisbehov. Forskellige dele af naturen har både grundlæggende betydning for menneskers og naturens velfærd og overlevelse. Derudover er vores kulturelle fællede centrale for menneskehedens viden, kommunikation, kunst og visdom. Endvidere er også store dele af vores naturræssige, sociale og kulturelle fællede med til at give os en følelse af fællesskab. Det betyder, at fælledeerne kan ses som en af de potentielle kilder for vores overlevelse, velfærd, frihed (selvforvaltning) og identitet og dermed selvfølgelig bundet sammen med hele vores samfund og spørgsmålet om, hvordan det skal udvikle sig.

Antologiens indhold

I antologiens første artikel beskæftiger Erik Christensen sig med fælledbegrebets udvikling fra Garrett Hardins berømte artikel fra 1968 til i dag, hvor der i stigende grad rejses krav om ”reclaiming the commons”. Hardins artikel rejste en del debat i miljøbevægelsernes første år og ansporede senere til udviklingen af den skole omkring ”Common Property Resource Manage-

ment”, hvor blandt andet repræsentanter som Elinor Ostrom siden har tegnet en yderst frugtbar forskningstradition, der ser på forvaltningen af en række forskellige ressourcefællede. Denne tradition bestemmes i forhold til den traditionelle økonomis brug af begrebet public good og afslutningsvist ses der ligeledes på hvordan dette begreb i disse år redefineres af FN-systemet for blandt andet at medvirke til en styrkelse af FN i relation til de konflikter, der er omkring udnyttelse af de ”globale fællede”. Afslutningsvist kastes et blik på nogle af de bevægelser, der i dag taler om en ”reclaiming of the commons”, en bevægelse der rækker lige fra kampen om at have adgang til fælles jorder omkring engelske landsbyer til kampen om Internettet og sammensmeltningen med dele af antiglobaliseringsbevægelsernes ideologier, som de f.eks. har været båret frem af Naomi Klein.

I de følgende artikler ses der nærmere på spillet mellem fællesskab og fælled i den klassiske danske fælleddebat, nemlig debatten om, hvordan landbrugets udnyttelse af jorden skal foregå.

I sin artikel starter Mogens O. Madsen med en analyse af, hvorledes enclosure-processen i forhold til den ”feudale fælled” foregik i Danmark fra 1750 til 1800. Han kalder sin artikel: ”Udfrielsen af det skadelige fællesskab” i polemik imod ”sejrherrernes” senere historieskrivning, hvor man har været tilbøjelig til at se den feudale produktionsmåde i et negativt lys. Mogens O. Madsen viser, at fælleden må forstås som et vigtigt element i et helt produktionssystem, der ikke alene havde økonomiske funktioner, men også havde økologiske, sociale og politiske dimensioner. Bag ved fælleden eksisterede et mangesidigt fællesskab. Fælled og et selvforvaltende lokalsamfund hang sammen, og systemet var velfungerende i en lang periode. Hvorfor brød hele dette produktionssystem og fælleden så sammen? Mogens O. Madsen nævner både ydre og indre faktorer, der kommer til at virke sammen. Ydre teknologiske og økonomiske (prismæssige) forandringer sammen med politiske vækstinteresser skaber en ny ramme. Samtidig oplever man en indre fællesskabsopløsning med dårlig administration og misbrug, der fører til fællesskabernes forfald.

Set med godsejernes og den nye klasse af selvejeres øjne var denne proces forbundet med skabelsen af en personlig frihed, som ophævelsen af stavnsbåndet blev et symbol på. Set fra husmændenes og fælledens synsvinkel var der tale om en ”annektions-” og ”koloniseringsproces”, som Mogens O. Madsen siger. Samtidig signalerede det også et skifte fra overvejende naturaløkonomi til pengeøkonomi. Fælleden blev næsten ophævet og privatiseret bl.a. med den kortsigtede effekt, at den økologiske balance også blev truet.

I den følgende artikel argumenterer Jan Holm Ingemann for, at man kan betragte andelsbevægelsen som en særlig måde at organisere forvaltningen af det fælles på. Andelsbevægelsen havde både en økonomisk side og en foreningsside, der byggede på nogle få, men centrale gennemskuelige principper: 1. Det var hoveder frem for høveder, der talte. 2. Man indgik i samvirksomhed til fælles bedste. 3. Man kan, hvad man vil. 4. Man måtte have foden under eget bord. Baggrunden for denne nye organisationsdannelse var en økonomisk og social krise i 1870'erne, hvor det lykkedes at opbygge nogle helt nye produktionsanlæg og afsætningsorganisationer. Når det lykkedes, skyldes det, at man i en stor gruppe af danske bønder havde samme interesser: man ønskede selvstændighed, og store dele af bondebefolkningen var præget af det grundtvig-koldske frigørelses- og dannelsesprojekt. Det udviklede sig efterhånden til et landbrugsindustrielt og landbrugspolitisk projekt, der holdt helt til 1960, hvorefter det smuldrede. Det skete, fordi interesserne mellem bønderne blev differentieret, industrilandbrugerne angreb princippet om hoveder frem for høveder, og der blev skabt en afhængighed af den finansielle sektor. Samlet set mener Jan Holm Ingemann, at der skulle nogle bestemte strukturelle forhold og sammenfald af objektive materielle interesser, kombineret med et fælles idegrundlag i en særlig historisk kontekst til for at skabe og opretholde andelsbevægelsen. Efter 1960 begyndte alle tre baggrundsforhold at ændre sig så meget, at denne bevægelse forandrede sig.

Derefter følger en artikel, hvor Erik Christensen behandler nogle mere nutidige diskussioner om organiseringen af landbrugsproduktionen baseret på nye former for fællesskaber hinsides den "feudale fælled". Spørgsmålet er, om man kan forestille sig fælleder udvikle sig i fremtiden ikke bare i en mere "industrialiseret" og kapitalintensiv retning, men eventuelt også baseret på fællesskab og lokalt samvirke? Erik Christensen præsenterer her den danske lokalsamfundsfilosof Poul Bjerres tanker om, hvorledes man kunne tænke sig landbrugsjorden omdannet til en lokalsamfundsfælled. Selvom disse tanker viste sig alt for radikale, er der de sidste 30 år dukket tanker op om skabelsen af forskellige typer af andelsejede jordbrugerfonde. Det viser, at tanken om skabelsen af nye fælleder stadig er levende.

I en efterfølgende række af artikler behandles eksempler på konkrete danske fælleder, og hvordan de har udviklet sig og er blevet forvaltet. Det strækker sig fra grundvand, fisk og natur til de fælleder, der er blevet etableret gennem det forbrugerede energisystem.

I Per Christensens artikel om vandfælleden, følger man udviklingen af den moderne danske vandforsyning fra perioden omkring 1850 op til i dag. I

denne case ser man tydeligt, hvilken rolle den teknologiske udvikling spiller for konstitueringen af en fælled. Det moderne vandværk muliggør således et skifte fra brugen af overfladevand til grundvand. Samtidig med, at denne udvikling muliggøres, ser man også dannelsen af en række grundlæggende regler, normer og sædvaner omkring, hvordan vandet udnyttes. Først og fremmest omkring råderetten til vandet, der fra vandforsyningsloven i 1926 så at sige overflyttes til "almenvellet". Sammen med håndteringen af vandindvindingen i kommunale eller private interessentselskaber, hvor der ikke tjenes penge på leveringen af vand, opstår det fundamentale dogme om, at alle har ret til rent drikkevand i hanen. De seneste årtiers store vandforbrug og øgede forureningstrusler udfordrer selvfølgelig disse ideer, specielt hvad angår dogmet om, at alt grundvand skal beskyttes lige godt, og at vandforsyningen skal baseres på en lokal, decentral vandforsyning. Truslen fra landbrugets forurening leder på sigt til en centralisering af vandforsyningen, og på længere sigt vil sektoren formentlig være truet af en privatisering på samme vis som elsektoren.

I Troels Jacob Hegland og Sten Sverdrup-Jensens artikel om fiskefælleden beskrives, hvorledes denne fælled har udviklet sig gennem næsten tusinde år, fra sildeeventyret i Øresundsregionen i 1200-tallet til dagens handel med omsættelige sildekvoter. Silden har altid været en vigtig fisk i Danmark, og allerede fra 1200-tallet var der udviklet et detaljeret ejendomsretsligt regime, der regulerede fiskeriet og i detaljer beskrev, hvordan sildefiskeriet skulle beskattes af kongemagt og herremænd. Karakteristisk for denne periode er således, at ressourcen blev beskattet og udgjorde et væsentligt bidrag til den nationale økonomi. Med nedgangen i Øresundsfiskeriet flyttede fiskeriet omkring 1500-tallet nordpå, blandt andet til Limfjorden. Her blev en række nye elementer introduceret i det ejendomsretslige regime, men stadig var en stor del af regelsættet møntet på at sikre beskatningen snarere end hensyntagen til ressourcen, hvis mængde reelt ikke udgjorde nogen begrænsning med datidens fiskeriteknologi. Med fiskeriets intensivning og ikke mindst den mere industrialiserede form i midten af 1900-tallet opstod problemer med ressourcen - sildebestanden i Nordsøen kollapsede i slutningen af 1970'erne. I denne periode ændres fælledens begrænsning fra at være defineret i rum - det havområde man kunne udnytte - til i højere grad at være ressourcens størrelse. Den historiske analyse af udviklingen i fiskeriet viser, at den teknologiske udvikling også her har været afgørende for, hvorledes denne fælled udvikler sig. Hvor den tidligere var knyttet til lokale farvande, er den i dag i høj grad blevet knyttet til nationale og internationale farvande. Efter et dramatisk fiskestop er ressourcen igen på et niveau, hvor den kan udnyttes. Senest er der indført omsættelige kvoter, hvilket har betydet en væsentlig centralisering af fiskeriet på færre hænder, men nok så problematisk er det

sket gennem at forære ressourcen væk til fiskerne - der på deres side har sagt tak ved at sælge kvoter for store millionbeløb. Ressourcen kan dermed siges at være foræret væk på en reguleret måde, og det må formodes at blive særdeles vanskeligt at genindføre en beskatning af ressourcen i overskuelig fremtid - men ikke umuligt, hvis viljen er der.

I Per Christensens artikel om naturfælleden er problematikken noget anderledes. Her drejer det sig mere generelt om beskyttelsen af nogle bestemte typer af natur - om arealer, arter og habitater, eller det vi med et bredt ord i dag kalder biodiversitet. Udviklingen af byer, infrastruktur og landbrugets produktion har gradvist nedhøvet de rester af natur, der er tilbage. Målene er i dag at sikre, at nedgangen i biodiversitet stoppes inden 2010. Naturfælleden er et eksempel på, at den private ejendomsret ikke kan beskytte biodiversitet, i hvert fald ikke så længe den ligger i vejen for de landbrugsmæssige interesser. Fredningen og beskyttelsen af naturen for fortsat ekspansion af landbrugsproduktionen tager sin begyndelse i starten af 1900-tallet gennem fredningsloven. Denne type beskyttelse er meget langsomt virkende og starter først i det øjeblik, at naturen er så presset, at de sidste rester fredes. Gennem århundredet fortsætter nedslidningen af naturen, og på et tidspunkt introduceres såvel en generel naturbeskyttelse af en række områder som heder, enge, overdrev og vandhuller, og der indføres bestemmelser om pleje af disse. På det tidspunkt må man konkludere, at den fælled, vi snakker om, kun eksisterer, for så vidt der er nogle "ejendomsretslige regimer", der definerer, at den ikke må ændres eller ødelægges. Fælleden - naturen - eksisterer kun qua dens opretholdelse gennem disse bestemmelser. Gennem de seneste 15 år er beskyttelsen af den natur, vi har tilbage, yderligere styrket, ikke mindst gennem nye "ejendomsretslige regimer", der er introduceret gennem EU's bestemmelser om beskyttelse af fugle og habitater, det, vi i dag kalder Natura 2000. Perspektivet på naturfælleden er endvidere under dramatisk forandring i disse år, idet naturgenopretning principielt muliggør, at fælleden kan begynde at udvide sig igen, efter flere århundreders stadige skrumpning.

Nogle fællede er overvejende et rent socialt produkt. Det er tilfældet med den fælled, som Frede Hvelplund analyserer. Det er den danske elsektor, et stykke infrastruktur, som hovedsagelig har været underlagt en særlig dansk fælles ejendomsform, det forbrugerejede andelseje, en ejendomsform, der hverken var privat eller statslig. Frede Hvelplund viser, at denne fælled i en lang årrække var særdeles effektiv og succesfuld, fordi den har været forbundet med et "hvile-i-sig-selv"-princip (forbrugerprofitsystem), hvor der har eksisteret en faktorkonkurrence og åbenhed omkring elpriserne.

På trods af denne specielle organisationsforms effektivitet og robusthed, er der under dække af en liberalisering sket en privatisering, således at dele af elsektoren er blevet opkøbt af store aktieselskaber. Der er altså skabt en slags fjernskabseje i modsætning til det tidligere nærskabseje i de lokale forbrugerejede andelsselskaber.

I de tre følgende artikler behandles forskellige aspekter af spørgsmålet om viden som en fælled.

Anders Lundkvist behandler i sin artikel spørgsmålet om intellektuel ejendomsret contra den åndelige frihed. Fokus er på de intellektuelle goder. Det drejer sig om medier, medicin, copyright og patenter, telekommunikation og bioteknologi. I en vis forstand har denne fælled altid været der, men den er også blevet nyskabt på grund af teknologien og har fået en meget større betydning, fordi viden og informationer er blevet det centrale produktionsmiddel i informationssamfundet. Anders Lundkvist viser, at den teknologiske udvikling både har skabt muligheder for en øget privatisering og demokratisering.

Mogens O. Madsen viser i sin anden artikel, hvordan universiteterne som fælled har udviklet sig. De startede i middelalderen med at være selvorganiserede laugssammenslutninger med tæt sammenhæng med kirken, hvor der især blev uddannet præster og jurister. Med nationalstaternes fremvækst blev forholdet til kirken udskiftet med staten. Der skete en kraftig vækst både fagligt og økonomisk, og man udskiftede i nogen grad laugsstyret med en vis form for statsstyring, men fastholdt dog et udpræget kollegialt selvstyre. Det var i den periode, at det klassiske, akademiske universitet var karakteriseret af de humboldske værdier: Forskningsfrihed, forskningsbaseret uddannelse, undervisningsfrihed, selvstyre og videnskabens enhed. Fra 1980 ser man så udviklingen af et helt nyt universitet, hvor uddannelser og forskning i stigende grad indrettes efter erhvervslivets behov og ses som led i en generel national vækststrategi. Det traditionelle universitet kommer i en eksistentiel krise. I tæt samvirke med industri og stat lægges der vægt på anvendt forskning. Det betyder en øget markedsføring af universitetsfælleden. Der sker en øget styring af forskningen, og det kollegiale selvstyre afskaffes. Uddannelse og forskning bliver i mange lande set som en vare, hvorfor man i stigende grad patenterer forskningsresultater, og der bliver indført studieafgifter.

Birgitte Gregersen og Björn Johnson ser viden som en common-pool-ressource eller et offentligt gode, hvilket betyder, at den ikke opbruges eller forringes ved brug, men ofte vokser og forbedres som resultat af at blive delt

med andre. Med udgangspunkt i et Nord-Syd-perspektiv på viden som vare beskriver de, hvordan vi i dag står med en verden, hvor videnskabelig viden er ekstremt ulige fordel mellem rige økonomier i Nord og fattige økonomier i Syd. På den ene side fremføres det synspunkt, at en varegørelse (kommodificering) af viden og udviklingen af informationsteknologien vil kunne muliggøre en hurtigere vidensdeling mellem Nord og Syd. På den anden side eksisterer der en bekymring for, at informations- og vidensforskellen ved en sådan politik bliver større, så der sker en afkobling. Birgitte Gregersen og Bjørn Johnson argumenterer for, at et markedsorienteret nytteperspektiv på udvikling står over for et kapabilitetsorienteret lærings- og innovationsperspektiv. Det markedsorienterede perspektiv på viden og udvikling, hvor man privatiserer viden og udbygger de immaterielle rettigheder, er utilstrækkeligt. Kommodificering af viden underminerer nogle af de mest vigtige måder at producere og anvende viden, nemlig netværk og åben videns deling. Desuden er kommodificeringsprocessen langsommelig, kostbar og ufuldstændig. I forhold hertil er det vigtigt at opbygge en læringskapabilitet i Syd, der understøtter og udnytter lokal viden.

I den afsluttende artikel i denne antologi vender vi tilbage til den debat, Hardin lancerede med sin artikel for snart 40 år siden. Fælledebatten bredte sig ud i mange retninger på dette tidspunkt, og nogle af debattens udløbere blev nærmeste socialdarwinistiske og neomathusianske besværgelser omkring de problemer, jorden stod overfor i sikringen af, at den fælles klode ikke rendte ind i en tragedie, fordi der var for mange mennesker og - på sigt - for lidt føde og ressourcer til at opretholde os. Fælledebatten udviklede sig i nogen kredse til en ny metafor, nemlig at vi alle sidder i en redningsbåd, hvor der måske ikke er plads til flere? Petter Næss sætter her fælleddiskussionen ind i en global sammenhæng ved at se på de etiske konklusioner, Garrett Hardin trækker af sine miljøanalyser - en redningsbådsetik, hvor man kynisk afviser ansvar for de fattige. I en verden med begrænsede ressourcer, hvor de globale fællede (havene, polerne og atmosfæren) er specielt truede, og forbruget i den rige verden stadig øges samtidig med et voksende behov for forbrug i de fattigste lande, er den økologiske bæreevne truet. Petter Næss fremdrager de skjulte præmisser i Hardins analyse og foreslår som alternativ en radikal ændring af den rige livsform som alternativ.

På baggrund af de 13 artikler tegner der sig et billede af fælleden som en potent metafor, men også af en forskningstradition, der formår at sætte nyt perspektiv på en række af de aktuelle debatter om, hvordan vores samfund skal udvikle sig fremover. I en afslutning forsøger de to redaktører at ride nogle af de konklusioner op, som byder sig til efter en gennemlæsning af antologien. Samtidig peges på konturerne af, hvordan et sådant forsknings-

felt kan udvikle sig på dansk grund. Et sådant forskningsfelt vil i høj grad sigte mod at besvare de evigt tilbagevendende spørgsmål om, hvordan en bæredygtig udvikling opnås, og hvordan et projekt for en modernisering af velfærdssamfundet må se ud, hvis man går andre veje end Hardins. Mere ejendomsret og mere marked er måske ikke løsningen, der i stedet måske skal søges i mere sammenhængskraft og fælles forvaltning af det, der vedrører det fælles, nemlig vore fælledele.

Litteratur

- Christensen, Per (1987): *Miljø og Samfund - et humanøkologisk perspektiv*. Aalborg Universitetsforlag. 1987.
- Commoner, Barry (1971): *The Closing Circle*. New York. Bantam Books.
- Costanza, Robert and Folke, Carl (1996): *The Structure and Function of Ecological Systems in Relation to Property-Rights Regimes*. In Hanna, Susan, Folke, Carl and Mäler, Karl-Göran (eds.): *Rights to Nature. Ecological, Economic, Cultural, and Political Principles of Institutions for the Environment*. S. 13-34. Beijer International Institute of Ecological Economics, The Royal Swedish Academy of Sciences, Stockholm, Sweden. Island Press. Washington D.C.
- Hanna, Susan and Munasinghe, Mohan (1995): *An Introduction to Property Rights in a Social and Ecological Context*. In Hanna, Susan and Munasinghe, Mohan (eds.): *Property Right in a Social and Ecological Context. Case Studies and Design Applications*. S. 3-11. Beijer International Institute of Ecological Economics and The World Bank. 1995.
- Hardin, Garrett (1968): *The Tragedy of the Commons*. *Science*. Vol. 162. S. 1243-48.
- <http://friendsofthecommons.org/understanding/index.html>
- Kuhn, Thomas (1962): *Videnskabens revolutioner*. København. Fremad. 1973.
- Marx, Karl (1970) *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi*. 1. bog 4. red. Johs. Witt-Hansen. København: Rhodos.
- Ostrom, Elinor (1999): *Coping with tragedies of the commons*. *Ann. Rev. Polit. Sci.* 1999, no. 2. S. 493-535.
- Ostrom, Elinor, Burger, Joanna, Field, Christopher B., Norgaard, Richard B. and Policansky, David (1999): *Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges*. *Science*. Vol. 284, issue 5412. S. 278-282.
- Ostrom, Elinor and Schlager, Edella (1996): *The Formation of Property Rights*. In Hanna, Susan, Folke, Carl and Mäler, Karl-Göran (eds.): *Rights to Nature. Ecological, Economic, Cultural, and Political Principles of Institutions for the Environment*. S. 127-156. Beijer International Institute of Ecological Economics, The Royal Swedish Academy of Sciences, Stockholm, Sweden. Island Press. Washington D.C.
- Scott, W. Richard : *Institutions and Organizations*. Sage. 1995.

Noter

¹ <http://friendsofthecommons.org/understanding/index.html>

² The Oxford English dictionary (2003) Online definerer commons således: "a common land or estate; the undivided land belonging to the members of a local community as a whole. Hence, often, the patch of unenclosed or 'waste' land which remains to represent that. Formerly often commons.

Encyclopaedia Britannica (1996) definerer og beskriver ejendomsretsforholdene således: "In Anglo-American property law, an area of land for use by the public. The term originated in feudal England, where the "waste", and uncultivated land, of a lord's manor could be used for pasture and firewood by tenants. For centuries this right of commons conflicted with the lord's right to "approve" (i.e., appropriate for his own use) any of his waste, provide he left enough land to support the commoners' livestock. In the 19th century the right of approvement was in effect assumed by the government. Under modern agriculture, common pasturing became obsolete, and commons became public land used mostly for recreation.